

ÞORLEIFUR HAUSSON

GRÝLA KARLS ÁBÓTA

1

SVERRIS saga er á margan hátt einstök í fornþókmenntum okkar. Hún er elsta konungasagan sem varðveitt er og hefur notið mikillar virðingar og álits sem heimildarit og listaverk þegar á 13. öld.¹ Sverris saga ber ýmis merki þess að hafa verið rituð eftir munnlegum frásögnum skömmu eftir að atburðir gerðust. Í Skáldatali eru nafngreind þrettán skáld sem ortu um Sverri konung, en í sögunni er ekki vitnað í þann kveðskap nema hugsanlega eina vísu. Frásögn er nákvæm og greint frá ýmsum smáatvikum sem koma ekki beinlínis sögupræðinum við, auk þess sem fjöldi persóna kemur við sögu, eða um fjögur hundruð. Persónum snjóar inn í söguna án kynningar, og langflestar hverfa síðan aftur sporlaust, fyrir utan þá sem falla í bardaga. Söguhetjan er ólík aðalpersónum flestra konungasagna, enda er hrakningum hans á einum stað líkt við það þegar konungabörn urðu fyrir stjúpmaðra sköpum. Sverrir elst upp í Færeyjum, er þar vígður prestur og er 24 ára gamall þegar hann kemst að því að hann sé launsonur Sigurðar munns Haraldssonar Noregskonungs. Hann er allslaus og öllum ókunnur, en ferðast til Noregs árið eftir, 1176, til að freista gæfunnar, og átta árum síðar hefur hann náð því takmarki sínu að verða konungur yfir öllum Noregi. Sagan felur í sér einhverja skýrustu og blæbrigðaríkustu persónulýsingu í gervöllum konungasögum. Þetta verður því merkilegra fyrir þá sök að sá sem ritaði söguna er nafngreindur í formála og fram kemur að hann hefur haft persónuleg kynni af konunginum sjálfum, sem sagði honum fyrir upphaf sögu sinnar. Formálinn hefst þannig í elstu handritum:

Hér hefr upp ok segir frá þeim tíðendum er nú hafa verit um hríð ok í þeira manna minnum er fyrir þessi bók hafa sagt. En þat er at segja frá Sverri konungi, syni Sigurðar konungs Haraldssonar, ok er þat upphaf

¹ Sjá t.a.m. Bjarna Einarsson 1985:cxxi.

bókarinnar er ritat er eftir þeiri bók er fyrst ritaði Karl ábóti Jónsson, en yfir sat sjálfir Sverrir konungur ok réð fyrir hvat rita skyldi; er sú frásögn eigi langt fram komin. Þar er sagt frá nokkurum hans orrostum. Ok svá sem á líðr bókina vex hans styrkr, ok segir sá inn sami styrkr fyrir ina meiri hluti. Kõlluðu þeir þann hlut bókar fyrir því Grýlu. Inn síðarri hlutr bókar er ritaðr eftir þeira manna frásögn er minni hõfðu til svá at þeir sjálfir hõfðu sèt ok heyrtr þessi tíðendi, ok þeir menn sumir hõfðu verit í orrostum með Sverri konungi. Sum þessi tíðendi váru svá í minni fest at menn rituðu þegar eftir er nýorðin váru, ok hafa þau ekki breytzk síðan. (*Sverris saga* 2007:3)

Allt frá því að sagan var gefin út í fyrsta sinn hafa verið dregnar mjög mismunandi niðurstöður af þessum orðum varðandi umfang „Grýlu“. Sá ágreiningur hefur verið kallaður einhver ‘óútkljáðasta’ deila innan konungasagnarannsóknna (Andersson 1985:215). Samt hafa fræðimenn verið sammála um ákveðnar meginforsendur: Fyrri hlutinn hafi verið ritaður eftir bók sem kölluð var Grýla og hafði að geyma frásögn Sverris konungs sjálfs í eyra Karli Jónssyni ábóta. Þessi Grýla hafi verið allstutt (eigi langt fram komin) og sagt aðeins frá fáum orrustum Sverris, en síðari hlutinn hafi verið ritaður eftir frásögn sjónarvotta. Af sögunni má ráða að þeir sjónarvottar hljóta að hafa verið bæði úr hópi manna Sverris og andstæðinga hans. Yngri gerð formálans í Flateyjarbók gefur þessum síðari hluta einnig nafn og kallar hann *Perfectam fortitudinem*, þ.e. ‘fullkominn styrk’.

Deilan hefur snúist um mörkin milli þessara tveggja hluta. Með mismunandi rökum hefur Grýla verið talin afmarkast við 17, 31, 39, 40, 43, 100 eða 109 kafla sögunnar.²

Eitt hið helsta sem haft hefur verið til marks er sjónarmið frásagnarinnar. Í upphafi er sagan öll sögð af sjónarhól Sverris. Þetta á við lýsingu á uppvexti hans og fyrsta ári hans í Noregi, sem aðrir eru naumast til frásagnar um. Upp frá því fer iðulega tvennum sögum fram þar sem höfundur gefur sýn inn í herbúðir andstæðinganna, enda þótt jafnan megi greina samúð með Sverri og mönnum hans. Fræðimenn hafa gert þessu atriði mishátt undir höfði í Grýlukenningum sínum. Þá hafa menn reynt að að taka mið af því hvaða atburðalýsingar væru þess eðlis að Sverrir hefði naumast viljað flíka þeim meðan hann sjálfur „réð fyrir hvat rita skyldi“. Þriðja atriðið varðar síðan það hvar skil

² Sjá yfirlit: Lárus Blöndal 1951:173–75; Ludvig Holm-Olsen 1953:30–35.

verða í atburðarás, því ólíklegt er að þessum bókahluta hafi lokið einhvers staðar í miðjum klíðum.

Saman við deiluna um Grýlu fléttast deilan um það hvort Karl ábóti hafi látið þar við sitja eða haldið áfram rituninni, jafnvel skrifað söguna alla. Jón Helgason benti reyndar á það í bókmenntasögu sinni að ágreiningurinn um afmörkun Grýlu fæli í sér eindregna vísbendingu um lausn hinnar deilunnar (Jón Helgason 1934:143). Mörk milli höfunda verða ekki greind vegna þess hvað stíllinn er samfelldur og sjálfum sér samkvæmur. Þeir sem hafa talið að annar höfundur hafi lokið sögunni hafa orðið að ganga út frá því að síðari höfundurinn hafi annaðhvort umritað Grýlu Karls eða aðlagð stíl sinn að henni. Aldur sögunnar í endanlegri gerð hefur einnig verið umdeildur. Niðurstöður Knuts Helle um aldur Böglungasagna, konungasagnarits sem samið var í beinu framhaldi af Sverris sögu, benda til þess að sögunni hafi verið lokið fyrir 1210, og þess vegna gæti Karl hafa ritað söguna allt til enda (Helle 1958: 100–101).

Ekki er vitað um tilgang eða tilefni Sverris sögu, né fyrir hvern eða hverja hún var upphaflega rituð. Formálinn felur ekki í sér hefðbundna ritbeiðni í formi ávarps eða kveðju, og hann getur ekki verið ritaður af Karli ábóta, a.m.k. ekki í þeirri mynd sem hann hefur varðveist (Sverrir Tómasson 1988: 391–394). Elstu handrit sögunnar eru frá því um 1300. Ef til vill má einhverja vísbendingu fá af því að hin tvö elstu, AM 327 4to og AM 47 fol. (Eirspennill), hafa snemma borist til Noregs og annað jafnvel verið skrifað þar, enda þótt ritarar hafi verið íslenskir.

Styrkur (*fortitudo*) var ein af fjórum höfuðdygðum, og sá konungseiginleiki er hugstæður ritara formálans í báðum gerðum hans. Sverrir Tómasson bendir á að hin guðfræðilega hugmynd um algeran styrkleik (*perfectam fortitudinem*) sem hér sést fái stuðning af helgisagnaminnnum í upphafi sögunnar, þar sem undur verða í draumi Gunnhildar, móður Sverris, fyrir fæðingu hans (Sverrir Tómasson 1992:394). Uppfylling þessara drauma og einnig samsömun Sverris við Davíð konung Biblíunnar kristallast í ræðu Sverris í 99. kafla, þegar hann hefur felld höfuðandstæðing sinn, Magnús Erlingsson, og sannað styrk sinn og heilaga köllun. Svipuð guðfræðileg hugsun liggur að baki túlkunar nafnsins Grýla í formálanum, en það kann að eiga sér eldri rætur.

2

Karl Jónsson er einstöku sinnum nefndur í heimildum, en fátt er um hann vitað. Gera má ráð fyrir að hann hafi verið fæddur kringum 1140, en fram kemur að hann var vígður ábóti á Þingeyrum 1169. Því embætti gegndi hann fram til 1181, þegar heimildir herma að annar maður hafi verið settur ábóti, Kári Runólfsson (*Íslandske Annaler* 1888:119). Kári andaðist samkvæmt annálum 1187, og þá er gert ráð fyrir að Karl hafi aftur tekið við embættinu við heimkomuna frá Noregi.³ Við hefðum ef til vill enga vitneskju um Noregsferð Karls Jónssonar 1185, hefði hann ekki verið samskipa Ingimundi, ástvini og fóstura Guðmundar Arasonar, en frá utanför hans er sagt í Prestssögu Guðmundar í Sturlungu (*Sturlunga saga* 1909–1911 I:146). Skipið kom að landi í Þrándheimi, en þann vetur hafði Sverrir konungur vetursetu í Niðarósi. Ann-álar herma að ekkert skip hafi siglt af Noregi til Íslands 1187, þannig að menn telja að Karl hafi siglt út aftur 1188. Árið 1207 var vígður nýr ábóti til Þingeyra, en andlátsár Karls er samkvæmt annálum 1212 eða 1213.

Það hlýtur að liggja beinast við að álykta að ritun Sverris sögu hafi hafist veturinn 1185–6. Á þeim tíma virðist Sverrir hafa setið á friðarstóli eftir að hafa brotið voldugustu andstæðinga sína á bak aftur. Skömmu fyrr hafði hann unnið mesta og afdrifarikasta sigur sinn í orrustu þar sem hann felldi Magnús konung Erlingsson og mestan hluta lendra manna hans. Þetta var í bardaganum við Fimreiti í Sogni, 15. júní 1184. Mörgum hefur fundist ótrúlegt að Karl hefði látið hjá líða að skrifa um þann atburð fyrst hann hóf að rita sögu Sverris konungs á annað borð.

Mismunandi hugmyndir um afmörkun Grýlu og hlutdeild Karls í sögunni verða meginviðfangsefni hér á eftir, en fyrst verður vikið fáum orðum að sjálfru nafninu.

3

Sú Grýla sem þekkt er úr þjóðtrúnni sem óvættur og barnahræða á sér fornar rætur. Í orðsifjabókum er orðið talið skylt *griuwel* í miðháþýsku sem merkir ‘ótti, skelfing’ og þýsku sögninni *grauen*: ‘óttast’. Orðið er varðveitt bæði í

³ Sjá yfirlit, Holm-Olsen 1953:22–29. Í Benediktismunkareglunni voru ábótar vígðir til lífstíðar. Það kemur því á óvart að ábóti geti horfið frá klaustri sínu, en síðan tekið aftur við ábótatign mörgum árum síðar. Reglan hljóðar svo: Eitt sinn ábóti ávallt ábóti, en íslenska kirkjan virðist ekki hafa verið sérlega regluföst á fyrstu öldum kristinnar. Varðveitt er ábótatal frá byrjun 14. aldar þar sem ártöl eru hin sömu (*DI* III:28, sbr. 311).

íslensku og færeysku, og í hjaltlensku kemur fyrir orðið *grølek* í merkingunni ‘dulbúin manneskja’ (Ásgeir Bl. Magnússon 1989:284), en ‘grýlusiðir’ eru einmitt þekktir frá þessum þremur löndum (Jón Samsonarson 1991:50–54). Orðið kemur fyrir sem tröllkonuheiti í Snorra-Eddu og í yfirfærðri merkingu nokkrum sinnum í Sturlungu og Íslendingasögum. (Gunnell 1995:160–67). Grýluvísa sem þekkt er úr yngri íslenskum heimildum kemur fyrir þegar í Íslendingasögu Sturlu Þórðarsonar. Þar ríður Loftur Pálsson biskupssonur með her manns að Breiðabólstað og kveður:

Her ferr Gryla
í garð ofan
oc hefir aa ser
hala xv. (*Sturlunga saga* 1909–1911 I:344)

Svo skemmtilega vill til að þessi sama vísa er varðveitt í Færeyjum í ýmsum afbrigðum:

Oman kemur grýla frá gørðum
við fjøruti hølum
við posa á baki
og skølm í hendi
kemur at skera búkin úr børnum
sum gráta eftir kjöti í føstu. (M.A. Jacobsen og Chr. Matras 1961:131)

Vísan tengist forneskjusiðum sem ýmsar aðrar heimildir eru um í Færeyjum. Grýlan klæddist þar í dulbúning úr skinnntætlum og þara og þangi og kom á bæi í rökkriu á lönguföstu til að hræða börnin og heimta mat. Þetta minnir á ýmsa samsvarandi leiki sem tíðkuðust á meginlandinu. (Gunnell 1994:261–263, 1995:93–179, 2001:36–38)

Í formálagerð Flateyjarbókar er Grýlunafnið rakið til þess hversu lítil ógnun Sverrir hafi vírst vegna þess ofureflis sem í móti var. En þá hafi Guð skorist í leikinn og snúið taflinu við:

Kølluðu menn því inn fyrra hlut bókarinnar Grýlu at margir menn tølðu at þá efnaðisk nokkurr ótti eðr hræðsla sakir mikils stríðs ok bardaga, en mundi skjótt niðr falla ok at alls engu verða, sem ǫll lík-
endi þóttu til standa sakir styrks ok ofreflis þess er í móti var, sem var Erlingr jarl ok Magnús, son hans, er nóga høfðu vini ok frænda styrk ... Mundi svá ok farit hafa sem margir ætluðu, nema sjálfr Guð í

himinríki hefði hann viljat styrkja ok hefja til þess ríkis er hann unni honum at stýra til dauðadags ok hans afkvæmi, hverjum eftir annan. (*Sverris saga* 2007:286)

Grýla hefur í þessu samhengi verið skýrð sem „persónugerving óraunverulegrar ógnar, hræðsluefni, sem ekki á sér stoð í veruleikanum“ (Lárus H. Blöndal 1982:69). Ógnin verður fyrst raunveruleg þegar Guð veitir Sverri fulltingi sitt. Í eldri formálagarðinni er heiti Grýlu tengt við vaxandi styrk Sverris, en Terry Gunnell hefur bent á að hvergi sjást þess merki endranær í fornum heimildum að *styrkur* tengist gömlu konunni, nema að sjálfsögðu óbeint (Gunnell 1984:260, 2001:34–35). Hins vegar benda dæmi orðsins í kviðlingum og viðurnefnum til þess að karlar hafi getað sett sig eða aðra í gervi Grýlu án þess að í því fælust neinar aðdróttanir um ergi. Samtímis grillir hér í forneskjusiði sem viðgengist hafa á hinum vesturnorrænu eyjum og ekki verið söguefni í sjálfum sér heldur ratað á bækur af hreinni tilviljun.

Gunnell leiðir þannig líkum að því að nafnið Grýla hafi svipaða skírskotun til þessarar vættar ofan úr óbyggðum í formála Sverris sögu og vísu Lofts biskupssonar. Eins og Grýla fer Sverrir um fjöll og heiðar og birtist skyndilega í byggð þegar menn varir minnst. Gunnell nefnir dæmi orðsins í formála Sverris sögu sem einu vísbendinguna um að grýlusiðir hafi tíðkast í Noregi, en vel kann nafnið einnig að vera sprottið af gamanmálum Færeyingsins Sverris og Karls ábóta af Íslandi.

4

Róttækasta kenningin um lengd Grýlu Karls Jónssonar var sett fram af Rudolf Meissner í bók hans um Strengleika 1902, en þar afmarkar hann Grýlu við lok 17. kafla sögunnar (Meissner 1902:15–23). Sú ályktun er fyrst og fremst dregin af innskoti í byrjun 18. kafla þar sem höfundur gerir hlé á frásögn sinni og snýr sér til lesanda eða áheyrenda með loforði um að hann muni sýna fyllstu óhlutdrægni:

Ok með því at al máttigr Guð ok in helga Mária hafa margan fagan sigr gefit Sverri konungi þá kann vera at öfundarmenn ok óvitrir vili eigi trúa várri sögu ok kalli at vér munim vera eigi sannfróðir ef vér segjum hann jafnan hafa sigr haft. Nú skulum vér hnekkja þeirri tortryggð ok sýna einorð várrar frásagnar ok segja nú bæði ljúft ok leitt. (*Sverris saga* 207:31)

Meissner telur að Karl hafi ritað þann hluta sem á undan fer, hugsanlega á latínu. Hann telur ólíklegt að hálfkæringsheitið Grýla um þetta rit, konungi til dýrðar, sé runnið frá höfundinum sjálfum, heldur stafi það frá alvörulausum almúga; miklu líklegra sé að nafnið *Perfecta fortitudo* varðveiti upphaflegt heiti á riti Karls. Annar höfundur hafi síðan umskrifað það rit og felld það inn í ævisögu Sverris konungs.

Þessir 17 kaflar koma heim við lýsinguna á Grýlu í formálanum að því leyti að frásögnin er eigi langt fram komin; hún nær aðeins fram til vorsins 1177. Orrusturnar sem sagt er frá eru allfáar miðað við orð formálans, eða þrjár, og flestar lítills háttar. Þá er þar ekki heldur neitt það að finna sem Sverri hefði ekki hugnast að hafa með í ævisögu sinni.

Eitt af því sem einkennir þessa allra fyrstu kafla er ákveðin huglægni í frásögn. Sjónarmið einskorðast við Sverri í upphafi sögunnar, en þar verður engin breyting á fyrr en nokkru eftir 17. kafla. Hins vegar er það meðal einkenna í upphafi að á nokkrum stöðum er lýst hugsunum og tilfinningum Sverris, en þau dæmi eru bundin við fyrstu 11 kafla sögunnar (Holm-Olsen 1953:65–67, sbr. Koht 1914:89).

Annað 'sjálfsævisögulegt' einkenni sem er takmarkað við upphafskafla bókarinnar, reyndar allnokkuð fram yfir 17. kafla, er sérstök notkun sagnorðanna *sjá*, *sýnask*, *finna(sk)*, *þykkja* í sögufrásögn, þ.e. utan beinnar ræðu, þar sem lýst er skynjun og ályktunum Sverris. Slík dæmi eru langalgengust í fyrstu köflum sögunnar, fram til 22. kafla. En mikil tíðni slíkra orða í takmörkuðum hluta sögunnar getur naumast verið tilviljun (Holm-Olsen 1953:67).

Þá eru nefndir draumar Sverris sem eru fyrirferðarmiklir í upphafsköflum Sverris sögu og reynast fyrirboðar um væntanlega upphaf hans og liðsinni Guðs og helgra manna með þessum umkomulausa presti og konungsarfa úr Færeyjum. Draumarnir uppfyllast þegar á söguna líður, en sjálfir eru þeir takmarkaðir við fyrstu 10 kafla sögunnar, reyndar með tveimur undantekningum: 42. kafla þar sem segir í endurliti frá draumi Sverris sem boðað hafði fall Erlings jarls skakka og feigðardraumi Sverris sjálfs í 180. kafla.

Að öllu athuguðu er niðurstaða Meissners ekki sannfærandi. Í lok 17. kapitula hefur Sverri tekist að ná þeim áfanga að láta taka sig til konungs á Eyraþingi, en um leið hefur hann stofnað sér í enn meiri háska sem engan veginn sér fyrir endann á. Hér eru því alls engin greinanleg skil í sögutextanum, hvorki í efni, stíl né frásagnareinkennum.

Mikilvæg efnisskil verða hins vegar bæði í kringum 39. kafla og eftir hinn 100., og á báðum stöðum flytur Sverrir merkilegar ræður. Fyrri ræðan er flutt yfir grefti Erlings jarls skakka sumarið 1179. Þar hæðist Sverrir að því fyrirheiti erkibiskups að allir menn sem féllu í bardaga við hlið Magnúsar konungs væru “fyrir í Paradísu en blóðið væri kalt á jörðunni”, og bætir við:

Nú megum vér allir fagna hér svá margra manna heilagleik sem hér munu helgir hafa orðit ef þetta er svá sem erkibyskup hefir sagt, at allir sé þeir orðnir helgir menn er fallit hafa með Erlingi jarli. Þá megum vér ok ætla hversu heilagr sjálfr Erlingr mun orðinn er í fyrstu réð því er Magnús var til konungs tekinn þá er hann var barn. (38.kap., *Sverris saga* 2007:61–62)

Ræður Sverris hafa þótt svo lifandi og í svo góðu samræmi við persónuleika hans eins og hann birtist í sögunni að margir hafa talið að þær væru skráðar nokkurn veginn eins og hann flutti þær. Þannig taldi Fredrik Paasche engan vafa á því að ræðurnar væru rétt eftir hafðar, þær væru ekki bókmenntalegur tilbúningur heldur ósvikin afsprengi þess andartaks sem skóp þær, og margir aðrir fræðimenn hafa tekið í í sama streng.⁴ Síðasta stóra ræða Sverris er bindindisræðan í 104. kafla, þannig að samkvæmt þessu ættu raunverulegar ræður Sverris að teygja sig langt út fyrir þann hluta sem beinlínis var skrifaður að fyrrisögn hans. Hér er reyndar þess að gæta að Karl Jónsson var lærður maður og margt í sögunni ber vitni um mælskufræðikunnáttu hans. Ef orð formálans eru tekin trúanleg má gera ráð fyrir að Karl hafi kynnst konunginum allvel og því kunnað að leggja honum orð í munn við viðeigandi tækifæri. Ræður eru snar þáttur í persónusköpun sögunnar, og jafnframt eiga þær sinn þátt í framvindu hennar, því að sums staðar fela þær í sér forspá þess sem fram kemur síðar (Knirk 1981:107 o. áfr.).

Eins og fyrr var getið hafa margir talið að Grýlu Karls lyki við fall Erlings jarls, þ.e. við 39., 40. eða 43. kafla. Frásögnin er þar „eigi langt fram komin“, aðeins fram á sumarið 1179, og þar segir frá „nökkurum“ meiri háttar orrustum Sverris. Hins vegar er frásögnin þarna farin að víxlast býsna mikið milli Sverris og Birkibeina annars vegar og andstæðinga þeirra hins vegar.

⁴ „[I]kke litterært opfunde, men historisk erindrede, – egte barn av de øieblikke, som skapte dem“ Paasche 1915:199; sbr. Hollander 1928:266–269; Schlauch 1969:298; Lárus H. Blöndal 1982:120.

Enn skarpari skil verða í frásögninni í kringum 100. kapítula sem lýkur á ræðum Sverris eftir fall Magnúsar konungs. Ræða Sverris í kaflanum á undan kallast á við eitt lykilþema í upphafi sögunnar þar sem finna má vísun til Davíðs konungs og samsömun Sverris við hann.⁵ Guð hefur hér leyst Sverri úr þrengingum og leitt hann til ríkis eins og Davíð forðum. Margir hafa talið að Grýlu hafi lokið hér, þar á meðal Finnur Jónsson í bókmenntasögu sinni (Finnur Jónsson 1923:378 o. áfr.). Meðal þess sem talið hefur verið að mæli með þessari niðurstöðu er að 100. kafla lýkur á því að sagt er frá kvonfangi Sverris og börnum sem hann átti fyrir, ekki hins vegar dótturinni sem hann átti með Margréti drottningu. Þá er þess einnig að gæta að sá hluti sem við tekur, þ.e. frá 101. til 128. kapítula, er efnisrýrari, rétt eins og höfundur hafi ekki átt jafngreiðan aðgang að heimildum. Öðru máli gegnir hins vegar um síðasta hlutann, frá 129. kapítula til söguloka, þar sem sagt er frá Baglastríðunum. Eins og fyrsti hlutinn er Baglaþátturinn ítarlegur og tímatal áreiðanlegt.

Augljóst er hins vegar að afmörkun Grýlu við 100 fyrstu kaflana kemur heldur illa heim við orð formálans eins og þau hafa verið skilin. Sá hluti tekur yfir meira en helming sögunnar og greinir frá fjölmörgum orrustum. Fleira hefur verið tínt til, m.a. það sem Sigurður Nordal nefnir í formála sínum að útgáfu sögunnar í *Flateyjarbók* 1945:

sumt mundi Sverrir, ef hann hefði verið nærstaddur, aldrei hafa þolað Karli að rita, t.d. hina eitruðu sneið Eiríks konungsbróður um vafann á faðerni Sverris: „Eigi vil ek þetta járn bera fleirum mönnum til faðernis en mér. (*Flateyjarbók* III 1945:xi)

Sigurður var einn þeirra sem taldi Grýlu hafa náð til og með 42. eða 43. kafla, en jafnframt taldi hann að Karl Jónsson hefði haldið áfram ritun sögunnar eftir heimkomuna og þar með lokið fyrstu 100 köflunum. Lárus H. Blöndal var sama sinnis að því leyti og kallaði þessa fyrstu 100 kapítula Bók Karls ábóta (Lárus H. Blöndal 1982:80–123).

6

Sú kenning að Grýla Karls Jónssonar hafi náð yfir 31 kafla fremst í sögunni hefur hlotið mikinn hljómgrunn. Hún er sú kenning sem studd hefur verið flestum rökum, og bæði Ludvig Holm-Olsen og Lárus H. Blöndal aðhylltust

⁵ Þessi samsömun Sverris með Davíð konungi kemur einnig fram í því að hann kallaði borgina sem hann reisti við Niðarós Síon, en höfundur Sverris sögu gerir það ekki að neinu sérstöku umræðuefni.

hana óháðir hvor öðrum. Segja má að þar sé gengið eins langt og unnt er til að láta orð formálans ríma við margumrædda tvískiptingu sögunnar. Sagan er hér „eigi langt fram komin“, en Grýlu lýkur samkvæmt þessu síðsumars 1178, rúmu ári eftir að Sverrir hóf baráttu sína til valda.

Ein meginröksemdin er sú að frásögnin er fram undir þetta „hnitmiðuð við Sverri einan og sjónarmið hans“ (Lárus H. Blöndal 1982:85). Rétt er að í síðari hluta sögunnar fer iðulega tvennum sögum fram og sýnt á víxl inn í herbúðir Sverris og andstæðinga hans. Fyrsta dæmi þess er reyndar ekki í 32. kapítula, heldur þeim 28., þar sem segir frá misheppnaðri árás Birkibeina á Niðarós, gegn ráðum Sverris. Sá kafla kemur einnig að öðru leyti illa heim við þessa afmörkun Grýlu. Þar sem segir frá undankomu Sverris er framganga hans ekki sérlega konungleg, og því heldur ólíklegt að hann hafi sjálfur „ráðit fyrir hvat rita skyldi“:

Ok er hann kom fram um siglu þá skauzk niðr þilja undir fótum honum, ok fell hann í rúmit, en menn hljópu svá þykkt yfir hann at hann mátti eigi upp standa, ok dvalði þat ferð hans mjök langa stund meðan menn hljópu þykkast yfir hann. Sá maðr hljóp í síðara lagi er Helgi hét ok var kallaðr byggvǫmb. Konungr leit við honum, ok kenndi Helgi hann ok mælti: „Illa munum vér skiljask við várn konung.“ Hann fekk í ǫxl konungi ok studdi hann upp ór rúminu, ok þá mælti konungr: „Helgi, konunga þú nú eigi í meira lagi fyrst.“ Hljópu þá á land upp báðir samt. Ok er þeir kómu upp í fjöruna þá fóru at þeim menn þrír af bæjarmönnum. Helgi hljóp í mót þeim ok barðisk við þá, en konungr kleif upp í einn bakka brattan. En er hann var kominn mjök svá upp á bakkann þá steig hann á kufl sinn, ok skruppu honum þá fœtrnir, hrapaði hann niðr aftr í fjöruna. (*Sverris saga* 2007:46–47)

Enginn hefur viljað setja mörk Grýlu framan við þennan 28. kafla, enda væri sú afmörkun vandræðaleg. Hún fæli það í sér að samfelld atburðalýsing væri rofin og ennfremur að Sverrir lyki frásögn sinni án þess að greina frá mikilvægri orrustu og skýra mesta ósigur sem hann beið á ævi sinni.

Aðalröksemd Lárusar H. Blöndals fyrir því að Grýla hafi náð yfir 31 kapítula sögunnar er að frásagnir fram að því séu „í senn svo ýtarlegar og samfelldar, að eðlilegast (sé) að rekja þær til eins og sama heimildarmanns, og þá til Sverris konungs“ (Lárus H. Blöndal 1982:83–84). Lárus undanskilur þó ræðu Eysteins erkibiskups í 28. kapítula en ekki aðrar frásagnir þess kafla.

Röksemdir Ludvigs Holm-Olsen eru í fjórum liðum: 1) hvernig vitnað er

til Sverris sem heimildarmanns, 2) hvernig handleiðsla Guðs með Sverri er nefnd í 24 fyrstu köflunum en ekki síðar í sögunni, 3) hvernig sagan greinir frá hugsunum, tilfinningum og vilja Sverris og 4) hvernig inngangsorð kafla eru mismunandi innan sögunnar.

Áður hefur verið rætt um hugsanálýsingar Sverris, sem eru bundnar við 11 fyrstu kafla sögunnar, eða 22 eftir því hvernig slíkt er skilgreint. Inngangsorð á borð við „Nú er at segja frá“ koma fyrir þar sem frásögnin færist milli hinna andstæðu fylkinga. Þetta stílbragð (*aphodos*), notað þar sem tvennum sögum fer fram, er sennilega sótt til latneskra sagnarita og verður síðar allalgengt í Ís-lendingasögum (Clover 1982:102–108; Þorleifur Hauksson 1994:852). Fyrsta dæmi þess í Sverris sögu er í 35. kapítula. En eins og áður segir kemur það þegar fyrir í 28. kafla að sjónarmið færist á milli manna Sverris annars vegar og andstæðinga hans hins vegar.

Á fimm stöðum vísar sagan beint til frásagnar Sverris í tengslum við það sem fyrir hann ber: í 5., 33., 40., 43. og 49. kapítula. Hér hafa fræðimenn deilt um tíðir sagnorðanna sem notaðar eru (Koht 1914:89, Finnur Jónsson 1920: 119, Holm-Olsen 1953:58–61). Í fyrstu tveimur dæmunum er notuð núliðin tíð: (*Með þeim hætti hefir Sverrir sagðan þenna draum, Svá hefir sjálfir Sverrir konungr sagt*), en í þeim síðari þátíð: *váttaði, kallaði, sagði*, ásamt atviks-orðinu *jafnan*. Niðurstaða Holm-Olsen er sú að þrír síðastnefndu kaflarnir, sá 40., 43. og 49., séu skráðir af manni sem hafi staðið fjær atburðum en Karl gerði þegar hann ritaði Grýlu í viðurvist Sverris (Holm-Olsen 1953:61). Þetta eru að sjálfsögðu veik rök, auk þess sem þeirri spurningu er þá ósvarað hvernig eigi að skýra þessi síðari dæmi þar sem Sverrir er tilgreindur sem heimildarmaður.

Enn umdeilanlegri eru ályktanir sem fræðimenn hafa dregið af því hvernig nafn Guðs er notað í frásögninni í upphafsköflum sögunnar (Koht 1914:89 o. áfr., Indrebø 1920:lxv, Holm-Olsen 1953:61–65). Hér er um að ræða alls átta dæmi í 12. til 24. kapítula, þar sem minnst er á miskunn Guðs gagnvart Sverri, að Guð hafi gefið honum sigur og fleira í þeim dúr. Í þessu sambandi er vísað til þess hve Sverri er sjálfum tamt að tala um handleiðslu Guðs þar sem sagan vitnar til orða hans í beinni ræðu, og fyrrgreind dæmi eiga þá að vera sönnun þess að þarna hafi Karl Jónsson skrifað eftir frásögn Sverris (Holm-Olsen 1953:64). Hér er rétt að minnst þess að efnislega hafa þessir upphafskaflar ákveðna sérstöðu. Sverrir á þar í vök að verjast, lendir í óskaplegum hrakningum og berst fálíðaður gegn ofurefli liðs. Frásögnin snýst um það hvernig hann sannar burð sinn og rétt til valda, með draumum og guðlegri handleiðslu.

Af framangreindu yfirliti ætti að vera ljóst að engin af kenningunum um lengd Grýlu Karls ábóta kemur fyllilega heim við orð formálans eins og þau hafa almennt verið túlkuð. Því er rétt að huga nánar að grundvallarforsendu þeirrar túlkunar.

Ummælin í formála Sverris sögu eru fyrst og fremst til þess ætluð að sýna hversu traustar þær heimildir séu sem stuðst er við. Í eldri gerð formálans er greint frá því að upphaf bókarinnar sé ritað (eftir þeirri bók sem rituð sé) í viðurvist konungsins sjálfs. Nokkrum línum neðar stendur að síðari hlutinn sé skráður eftir sjónar- og heyrnarvottum. En það er engan veginn sjálfgefið að þetta 'upphaf bókarinnar' sé það sama og sá hluti bókar sem kallaður var Grýla. Það eina sem sagt er ótvírætt varðandi Grýlu er að Sverris saga skiptist í tvennt og að fyrri hlutanum hafi verið gefið þetta nafn í samræmi við sögu-efnið. Það styrkir þessa niðurstöðu að umræða formálagerðarinnar í Flateyjarbók um tvískiptingu sögunnar í annars vegar *Grýlu*, hins vegar *Perfectam fortitudinem* er öldungis ótengd upplýsingum um hver eða hverjir hafi sagt fyrir einstaka hluta bókarinnar. Samkvæmt henni ráðast nöfnin af efninu: óvissri ógn af Sverri í fyrri hlutanum og fullnuðum styrk hans í þeim síðari.

Ekki er ástæða til að draga í efa þær upplýsingar formálans að upphaf bókarinnar sé ritað að fyrirsögn Sverris konungs sjálfs. Greinileg merki þess má finna í fyrstu köflum sögunnar, ef til vill allt fram til 22. kapítula, eins og rakið hefur verið. Í þeim hluta bókar sem á eftir fer er stuðst við frásögn margra heimildarmanna, og ekkert er því til fyrirstöðu að ætla að Sverrir sjálfur hafi verið einn þeirra enda þótt hann sæti ekki lengur yfir ábótanum og réði fyrir hvað rita skyldi.

Hins vegar bendir flest til þess að sá hluti bókar sem kallaður var Grýla hafi náð miklu lengra en þetta 'upphaf bókarinnar'. Eðlileg skil í sögunni milli Grýlu og seinni hlutans gætu verið á eftir 100. kapítula, með öðrum orðum á þeim mörkum sem Lárus H. Blöndal setur 'bók Karls ábóta'. Vel gæti þar verið kominn fyrsti áfangi Karls við ritun sögunnar, þ.e. sá áfangi sem hann hafi lokið í Noregsferð sinni. Þar stendur Sverrir líka á tímamótum, hefur sannað tilkall sitt til valda með því að fella helstu andstæðinga sína, Erling jarl skakka og Magnús Erlingsson, og náð því takmarki að verða einn viðurkenndur konungur yfir öllum Noregi.

HEIMILDASKRÁ

- Andersson, Theodore M. 1985. Kings' Sagas. *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*:197–238. Eds. Carol Clover, John Lindow. Ithaca.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.
- Bjarni Einarsson (útg.). 1985. *Ágrip af Noregskonunga sögum, Fagrskinna–Nóregs konunga tal*. Íslenzk fornrit XXIX. Reykjavík.
- Clover, Carol J. 1982. *The Medieval Saga*. Ithaca.
- DI: *Diplomatarium Islandicum*. Íslenzkt fornbréfasafn. 1857–1972. I–XVI. Kaupmannahöfn og Reykjavík
- Finnur Jónsson. 1920. Sverrissaga. *ANF* 36 (N.f.33):97–138.
- Finnur Jónsson. 1923. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 2. udg. II. København.
- Flateyjarbók*. I–III. 1944–1945. Sigurður Nordal ritaði formála. Akranesi.
- Gunnell, Terry. 1994. Grýla, Grýlur, Grøleks and Skeklers. Folk Drama in the North Atlantic in the Early Middle Ages? *Samtíðarsögur*:259–273. Níunda alþjóðlega fornsagnaþingið. Forprent.[Ritstj. Sverrir Tómasson], Akureyri.
- Gunnell, Terry. 1995. *The Origins of Drama in Scandinavia*. Cambridge.
- Gunnell, Terry. 2001. Grýla, Grýlur, „Grøleks“ and Skeklers: Medieval Disguise Traditions in the North-Atlantic? *Arv*. 57:33–54
- Helle, Knut. 1958. *Omkring Bøglunga sögur*. Bergen.
- Hollander, Lee M. 1928. Notes on the Sverris saga. *The Germanic Review* III (3): 262–276.
- Holm-Olsen, Ludvig. 1953. *Studier i Sverres saga*. Oslo.
- Indrebø, Gustav (udg.). 1920. *Sverris saga etter Cod. AM 327 4o*. Kristiania.
- Islandske Annaler indtil 1578*. 1888. Udg. Gustav Storm. Christiania.
- Jacobsen, Mads Andreas, Chr. Matras. 1961. *Føroysk-donsk orðabók*. 2. útgáva. Tórshavn.
- Jón Helgason. 1934. *Norrøn litteraturhistorie*. København.
- Jón Samsonarson. 1991. Marghala Grýla í gördum vesturnorrænna eyþjóða. *Lygisögur sagðar Sverri Tómassyni fimmtugum*:48–54. Reykjavík.
- Knirk, James E. 1981. *Oratory in the Kings' Sagas*. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1914. Norsk historieskriving under Kong Sverre, serskilt Sverre-soga. *Edda* 2:67–102.
- Lárus Blöndal. 1951. Grýla. Á góðu dægri. *Afmæliskveðja til Sigurðar Nordals 14. sept. 1951 frá yngstu nemendum hans*:173–207. Reykjavík.
- Lárus H. Blöndal. 1982. *Um uppruna Sverrissögu*. Reykjavík.
- Meissner, Rudolf. 1902. *Die Strengleikar*. Halle.
- Paasche, Fredrik. 1915. Sverre prest. *Edda* 3:197–212.
- Schlauch, Margaret. 1969. The Rhetoric of Public Speeches in Old Scandinavian (Chiefly Icelandic). *SS* 41:297–314.
- Sturlunga saga*. 1909–1911. I–II.. Udg. Kristian Kålund. København.
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum*. Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1992. Veraldleg sagnaritun 1120–1400. *Íslensk bókmenntasaga* I: 261–410. Reykjavík.
- Sverris saga*. 2007. Útg. Þorleifur Hauksson. Íslenzk fornrit XXXIII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Þorleifur Hauksson 1994. Hugleiðingar um þjóðlegan stíl og lærdómsstíl. *Sagnþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum*: 845–853. Reykjavík.

SUMMARY

‘Abbot Karl Jónsson’s *Grýla*’

Keywords: Style and structure Sagas of the Kings, rhetoric, philological questions.

The preface to Sverris saga informs the reader that the beginning of the book was dictated by King Sverrir himself to Abbot Karl Jónsson (†1212/13). This “beginning” has generally been identified with the part of the book designated by the name *Grýla* later in the preface. So, the demarcation of “Karl Jónsson’s *Grýla*” has occupied many distinguished scholars who have come to widely different conclusions. In this paper, the author discusses the diverse theories about the extent of *Grýla* and comes to the conclusion that this part of the book most likely extended far beyond King Sverrir’s dictation.

Another matter of debate concerning Sverris saga has been the question of one or two authors. The saga has many traits which are characteristic for the “contemporary saga”. There are indications that Karl Jónsson is the author of the whole saga and that it was written at intervals during the last 25 years of his life.

Þorleifur Hauksson
ReykjavíkAkademían
Hringbraut 121
IS-107 Reykjavík, Ísland
thorl@akademia.is